

H. NAGY PÉTER

A Déli Végek-trilógia (és az X Téréség) komplexitása

Jeff VanderMeer: Expedíció, Kontroll, Fantomfény

1 Sz. MOLNÁR Szilvia, *Az X-Téréség látványvilága Jeff VanderMeer Déli Végek-trilógiájában*, Prae, 2014/3., 36–41.; HEGEDŰS Norbert, *A felfedező magányossága. Jeff VanderMeer Expedíció c. könyvéről*, Opus, 2018/1., 61–66.; VIDA Barbara, *Ingatag határvonalak. Lőrinczy Judit: Elveszett Gondvána vs. Jeff VanderMeer: Expedíció*, Opus, 2019/1., 61–72.

2 Jeff VANDERMEER, *Expedíció*, ford. TÖRÖK Krisztina, Agave Könyvek, Budapest, 2018, 64.

Az MA Populáris Kultúra Kutatócsoport tagjai közül többen is írtak Jeff VanderMeer *Expedíció* (*Annihilation*) című regényéről.¹ Az elemzések arról tanúskodnak, hogy a mű számos elbizonytalanító effektussal operálva fokozottan próbára teszi a koherens értelemképzés műveleteit. Első ránézésre is látszik, hogy VanderMeer szövegét kissé másképp kell olvasni, mint a szokványos sf-kalandregényeket. Először is röviden, négy pontban felvázolnám, miért. Majd vetünk egy futó pillantást a trilógia másik két részére is. (A harmadik rész értelmezését kicsit megnyújtjuk a benne olvasható egyik fogas kérdés, a tudat és a kommunikáció problémája miatt.)

Az értelem annihilációja?

Verifikáció. Az *Expedícióval* kapcsolatban rendre elhangzik, hogy a biológus naplója igazolhatatlan állítások tömkelegéből áll. Ez lényegében elfogadható (Hegedűs Norbert elemzése sok érvet felsorakoztat emellett), ám a regény ezzel témává teszi magát a definiálhatatlanságot. Vagyis a történetek leírásakor fellépő bizonytalanságok nem feltétlenül az elbeszélői pozícióból adódnak (a biológus az események után több nappal próbálja dokumentálni a cselekményt), sokkal inkább az idegen létforma és az emberek találkozásából keletkező ismeretlen, egyedi tapasztalat eredménye, melyre nem lehet felkészülni. „Mire a határhoz kerültünk, mindent tudtunk... és nem tudtunk semmit sem.”²

Hallucináció. Az említett definiálhatatlanságot a regény értelmezői általában automatikusan összekötik a hallucinatórikus tudat működésével. Eszerint az expedíció tagjai hipnózis alatt állnak, ezért az adatkezelésük megbízhatatlan és egymásnak is ellentmond. Ez részben igaz, de a napló írásakor a biológus már nincs hipnózis alatt, a tudatát inkább az ismeretlennel való találkozás határozza meg. Ez a kontaktus pedig egy antropomorfizálhatatlannak tűnő létforma, flóra és fauna közegében zajlik.

Hibridizáció. Az idegennel való kapcsolat eredményét jól ragadja meg Sz. Molnár Szilvia tanulmánya: „A Déli Végek egyik helyszíne az X Téréség, amely nem tudni, miért jött létre, mikor jött létre és ki

hozta létre. Aki ide belép, azt a természet asszimilálja, lemásolja, hibridizálja. [...] Egyszer csak átalakul.”³ Ez a folyamat – példátlan módon – úgy zajlik, hogy a két ökoszisztéma (annak nevezhető az ember is) elegyedése a kölcsönös áthatás elvén alapul, vagyis az önépítés a másik fél alkotóelemeit is felhasználja. Mindez a tudatot is érinti, illetve az alagút falában ezért jelenik meg az emberi agyszövet.

Annihiláció. Mint ahogyan az anyag és az antianyag találkozásakor bekövetkezik az annihiláció, vagyis az együttes megsemmisülés, az X Térségben úgy esik szét a természetes és az emberi identitás. Ennek a visszaadására mintha képtelen lenne a hétköznapi nyelv, a biológus azonban megkíséri a lehetetlent, nem mond le a személyes észrevételeken túlható tudományos magyarázatról. Az eredményt a naplója tartalmazza, ám ha érzéki logikájának követésére az olvasó képtelen, akkor megsemmisül a jelentés.

Jeff VanderMeer *Expedíció (Annihilation)* című regényének érnyei tehát akkor mutatkozhatnak meg igazán, ha nem a statikusságot, a biztos pontot keressük, amiből levezethetők a történetek (és a műfaji kódok). Ez a konstrukció ugyanis a bizonytalanból táplálkozik, metaforikus láncolatokat létesít (pl. a „szálka az agyban” társításaival, erre majd visszatérünk), de a megismerhetetlen dimenziók éppen arra utalnak, hogy a biológus naplóját olvasva újra kell gondolnunk a biokultúrát. Az élővilágnak, ahogy az univerzumnak, nem kell értelmesnek tűnnie a számunkra.

Autoritástól lombhullásig

Jeff VanderMeer *Kontroll (Authority)* című regénye az X Térség kutatásának kültéri folytatása (amennyiben a biológus naplójával operáló *Expedíciót* beltériként határozzuk meg). Tehát a furcsa zóna után most a Déli Végek határon kívüli világában kóválygunk, egyfelől. Másfelől viszont, ha az első részben VanderMeer az sf-eljárásokból kihibridizálja a metaforizálódó, önreflexív irodalomtechnológiát, akkor a második részben az előbbiből származó idézetek mentén szétpörgeti a szépirodalmi-realista narratívát. Nézzük, ezenkívül mire érdemes még fokozottan figyelni (bár ez is elég lenne).

A *Kontrollt* talán hurkok rendszereként lehetne elgondolni, mely arra épül, hogy a Déli Végek új igazgatója körül kialakul egy folyton önmagába visszatérő eseményhálózat. A hurkok természetesen az X Térség rejtélye felé lendülnek ki, hogy aztán bejárva a megismerhetetlenség útját, újra és újra oda vezessenek, ahonnan elindultak: a centrális kód hiányához. Ezzel azonban a kutatott zóna és történelemszelet komplexebbé válik, miközben a végleges magyarázat hol közelebbinek, hol távolabbinak tűnik (a hurokban felmerülő mozaikdarab válaszképességétől függően). A *Kontroll* innen nézve az X Térségre vonatkozó adatkezelés története (is).

Jellegzetes részlet következik egy aktából, mely az X Térség rejtélyére vonatkozó elméleteket tartalmazza. „Idegenek okozta lassú

4 Jeff VANDERMEER,
Kontroll, ford. FALVAY
Dóra, Agave
Könyvek, Budapest,
2018, 127.

5 Uo., 151.

6 Jeff VANDERMEER,
Fantomfény, ford.
BOTTKA Sándor
Mátyás, Agave
Könyvek, Budapest,
2018, 294.

7 Uo., 294.

halál. Párhuzamos univerzum okozta lassú halál. Ismeretlen időutazó hatás okozta lassú halál. Egy másik Földről érkezett invázió okozta lassú halál. Lassú halál, melyet a fölfoghatatlanul burjánzó technológia okoz, vagy az árnyék-bioszféra szimbiózisa; ikonográfia vagy etimológia. Ilyen halál, olyan halál. Halál, melyet a közöny hoz, halál, melyet a beavatkozás hoz. És a kedvence: »A földfelszínen élő, mindaddig ismeretlen organizmus.«⁴ Ironikus apokalipszis, egyben apokaliptikus ironia. A kifutása viszont felvillantja az ökológiai megismerés igényét.

Az adatok archiválási rendszere (videófelvételek, hanganyagok, fali-
képek stb.) szintén sajátos labirintust alkot, nincs tökéletesen megbízha-
tó információforrás, végül jobb híján a topográfiai anomália marad jelölt-
ként, de csak a felszínt súrolja. Olykor valami élesebbnek tűnik (pl.
Szellemmadár a biológus másolata, azonosíthatónak tűnnek a világító-
torony figurái), de ezzel át is alakul a szisztéma újabb kérdőjeleket ered-
ményezve. De a legnagyobb kérdés a határra vonatkozik a történetben,
ami dinamikusan elmozdul (közeledik a szereplőkhöz), egy olyan
regényben, amely éppen a határokat teszi légiessé. A Térség elnyeli a
felfedezésére szakosodott kutatóintézetet. A határ nem autoritás.

„A határra vonatkozóan nem sok utalást talált Kontroll, pedig nyugtalanította az a fehér spirál, az a hihetetlen tér. Érzett valami különös összefüggést a spirál és az égen átfutó fényvillanás között: a valóság és a metafora összekapcsolódik az idő és a kontextus kiterjedésében, olyan mérhetetlen távol, hogy csak a gondolat képes kitölteni az űrt.”⁵ Ez az értelemgeneráló részlet arra is utalhat, hogy a különféle mesterséges kapcsolások elvégzése esemény és kép között olyan művelet, mely bár anyagtalannal tölti ki a hézagokat, mégsem ismerünk nála hatékonyabb kultúrtechnikát.

Egy katasztrófa akceptálása

Jeff VanderMeer *Fantomfény* (*Acceptance*) című regénye az X Térség kialakulásának és kutatásának polifón megközelítéseit hozza játékba számos elbeszélői szólam artikulálásával. Ennek a sokszólamúságnak (az igazgató második személyben elmondott története, a világítótorony őrének életanyaga, Szellemmadár térségbeli működésének nyomon követése, a biológus levele stb.) az a legnyilvánvalóbb következménye, hogy a sztori széttartó jellege állandósul. A központinak gondolt alakzatok (elméletek) ideiglenessége pedig immár végképp afelé mutat, amit Kontroll tapasztal meg a kontaktus (vagy annihiláció) során: „[...] semmilyen beszéd, semmilyen emberi kommunikáció nem tudja áthidalni a szakadékot ember és az X Térség között”.⁶ Bármilyen kommunikáció ugyanis csak a komponensek szintjén működne, és a teljes komplexitás visszaadásától messze elmaradva, a Térség egy – a természetes és a mesterséges megkülönböztethetlenségén alapuló – részlete lehetne csak: „Egy fűszál. Egy királygém. Egy pókhangya.”⁷

A totális és érintetlen nézőpont hiányából adódóan a cselekmény önkomentáló rétege tehát képtelen az X Térség összetettségét befogni, ám a polifón, vagyis más szintű komplexitás azonban helyenként újabb szegmenseket hozhat létre, s ezek között nem egy olyan akad, amely redundanciává válva beíródhat az értelmezői tartományba. A fentebbi kommunikációs helyzettel kapcsolatba hozható egy távolabbi szövegrész, mely az emberi tudat korlátozottságára vonatkozik. Szenzációs gondolatmenet (Szellemmadár kapcsán hangzik el), mely ráadásul a tudat kutatás egyik rejtélyére fut ki, és felidézi Thomas Nagel *Milyen lehet denevérnek lenni?* című híres esszéjének problematikáját. (Vö. „A denevér, végül is, emlős, és nem férhet több kétely ahhoz, hogy rendelkezik tapasztalattal, mint ahhoz, hogy az egér, a galamb vagy a bálna esetében így áll a helyzet. [...] Nem kell ide avatott filozófiai eszmélkedés: bárki, aki töltött már el némi időt zárt térben egy izgatott denevér társaságában, jól tudja, mit jelent találkozni egy alapvetően *idegen* életformával.”⁸) Érdemes hosszabban idézni.

Membránok és dimenziók. Határtalan terület. Határtalan energia. A molekulák teljes, könnyed manipulálásának képessége. Állandó próbálkozás az ember nem emberivé változtatására. Egy teljes bioszféra áthelyezésének képessége. Ha a kinti világ még létezett, ebben a pillanatban is rádiójeleket küldött az űrbe üzenetként, és figyelte a rádiófrekvenciákat, hogy idegen intelligens élet jelére bukkanjon. Ez is csak annak jele, mennyire behatárolja az embereket a tudatból alkotott képük. Mert mi van, ha a fertőzés egy üzenet, a ragyogás egyfajta hang? Védekező reakció? Vagy a kommunikáció egy furcsa formája? Ha így van, akkor az üzenet nem jutott el a címzetthez, valószínűleg soha nem is fog már. Az üzenet, ami talán magában az átalakulásban rejlik: a küldőnek ilyen banális megoldáshoz kellett folyamodnia, mert az emberi lényeknek nem volt képzelőerejük, még egy kormorán vagy bagoly vagy bálna vagy méh helyébe sem tudták képzelni magukat.⁹

A regény a Nagel-utaláson keresztül felveti a tudat konvertálhatatlanságának kérdését, s részben ezzel köti össze a nem emberi dimenzió antropomorfizálhatatlanságát. A neurotudományban kognitív zárt-ságnak nevezik azt a jelenséget, hogy a tudat ön maga számára titok. „Túlélésünk érdekében ki vagyunk zárva saját agyunkból”¹⁰ – ahogy Nick Lane fogalmaz. Ez a szituáció annak köszönhető, hogy magának a tudatnak kellene felismernie azt a mintázatot, ami önmagát lehetővé teszi. Ennek a mintázatnak a kutatása óriási interdiszciplináris vállalkozás,¹¹ ami számos elmélet megszületéséhez vezetett (pl. komputációs elmélet, fegyelmi séma teória, integrált információs elmélet, globális neuronális munkatér-hipotézis), azonban egyelőre ezek egyikét sem fogadjuk el maradéktalanul. VanderMeer regényében a tudat egyediségének kérdésköre az idegen értelem azonosíthatatlanságára vetül, ami azt eredményezi, hogy nem beszélhetünk magától értetődő kommunikációról.

8 Thomas NAGEL, *Milyen lehet denevérnek lenni*, ford. SUTYÁK Tibor, Vulgo, 2004/2., 5.

9 VANDERMEER, *I. m.*, 185.

10 Nick LANE, *Hajrá, élet! Az evolúció tíz legnagyobb találmánya*, ford. BOZAI Ágota, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 320.

11 Néhány terület, amelyben felmerül a tudat problémája: fizika, kémia, genetika, embriológia, kognitív etológia, idegtudomány, orvostudomány (neurológia), kibernetika, informatika, mesterségesintelligencia-kutatás, komplexitás-elmélet, hálózatelmélet, evolúciós pszichológia, antropológia, nyelvtudomány, memetika, rendszermélet, tudatfilozófia, médiatudomány.

12 VANDERMEER, *I. m.*, 272. Vö. A látható univerzumon kívülről származó információ a tökéletes ismeretlen tartományából érkezik. (A „földtől távol” kifejezés erre is utalhat.)

Ha ennek a horizontnak, mely tehát elméleti szinten is szembesít azzal, mit értünk kommunikáción, kitüntetett figyelmet szentelünk, akkor az aszimmetrikus töredékek és a komplementer lehetőségek közül kiemelhetjük azokat is, melyek a szabályok, minták, adatok szintjén a kommunikálhatatlanságot és a nem emberi jelenléte másfelől egy kozmikus katasztrófával, „egy földönkívüli ökoszisztéma nosztalgikus jelével” is párhuzamba állítják. „A nő látta vagy a lelke mélyén érezte a világvégét jelentő meteorzáport, ami a földtől távol egy egész bioszférát elpusztított. Látta, ahogyan egy teremtetett élőlény apró darabokra szakad, és szétszóródik, és minden egyes pici darabja veszélyes útra indul az űrben. A darabkák feketék és formátlanok, és hirtelen fénné válnak, amikor megállnak szétszórta, elveszettek. Mielőtt feltámadnának, foglyul esnek egy világítótorony jelzőfényének lencséjében. Mozdulatlanok, tehetetlenek. Szellemmadár látja, hogyan térnek magukhoz, és kezdik elvégezni beléjük táplált feladatukat, amit az idő és a környezet már értelmetlenné tett, mert a faj, amely értelmet adott az X Térségnek, már kipusztult.”¹² Az X Térség innen tekintve tehát a jelöltjüket vesztett jelek, a médiumát vesztett üzenet, illetve az értelem elvonásának zónája. A regény kozmikus távlattal kerül kapcsolatba, de nem a pontos visszaadására törekszik, hanem a szituáció dezantropomorf oldalának érzékeltetésére koncentrál. És ennek az utóbbinak lenne médiuma a VanderMeer-féle nyelv.

A trilógia harmadik részében több ehhez hasonló integráló művelet is végrehajtható, ahogyan az ellentmondásokból és a paradoxonokból is kiindulhatnánk. VanderMeer alkotása tehát a történet megértését konstellációként viszi színre, miközben a mintázatot csak sejteti (Szellemmadár révén), vagyis az utóbbit nem stabilizálja, hanem az említett polifóniába illeszti. (A „szilánk az agyban” metaforasor jól jelzi ezt a szituációt, miközben *Mátrix*-utalásként vagy Gibson-motívumként [vö. *Pattern Recognition*] a kontextusépítést is provokálja. Az utóbbiban szó szerint egy agyba fúródó T alakú repesz okozta fájdalomból születik meg a Klip.) Ha az olvasó elfogadja, hogy a történet okozati rendszere nem képes nyugvópontra jutni, akkor beláthatja, hogy a Déli Végek-trilógia alapján bátran megállapítható, hogy a sci-fi-írás és -olvasás túl van az identikusan ismétlődő formális technikán. VanderMeer teljesítménye az idegenség és a kommunikációs katasztrófa mentén – Lovecraft szellemében – képes felszabadítani a sci-fit az antropomorfizáló látásmód kényszere alól, egyben a megközelítési útvonalak hatékonyságától és rétegzettségétől teszi függővé az sf-téma ökonómiáját.

Konklúzió helyett konfúzió

Jeff VanderMeer művét a recepció new weirdnek tartja. Ennek a kategóriának az érvényességét itt nem fogjuk firtatni, mert nem kell célként tételeznünk, hogy az irodalmi olvasás végeredménye valami-

lyen – olykor már előfeltételezett – műfaj vagy zsáner azonosítása lesz. A Déli Végek-trilógia valóban sok szállal kötődik a weirdhez, de másához is (pl. a polifón/posztmodern regény típusaihoz), a határsértés műbeli fikcióját pedig a műfaji kódok összezavarásával is kapcsolatba hozhatjuk. Valószínűleg akkor járunk el produktívan, ha a regények komplexitását azzal a kreatív robbanással helyezzük egy szintre, amely az olvasást is nyitott térbe állítja. Ebben, magában egyébként még nincs semmi váratlan, gondoljunk arra, hogy Wolfgang Iser anno mivel egészítette ki a szelekció aktusát: „A kombináció is fikcióképző aktus, amelynek ugyancsak alapvető működési módja a határátlépés.”¹³

Csakhogy a populáris irodalom befogadása esetében hagyomány-nyá vált a sémakövetés, a kombinációról való lemondás. VanderMeer és sok hasonló kaliberű író (pl. Banks, Gibson, Miéville, Robinson) alkotásai azonban arra figyelmeztetnek, hogy ez a beidegződés meghaladható, leépíthető és átalakítható. Amit ebből adódóan reflexió alá kellene vennünk, az éppen az előzetes értelmezésekre (vagy értékpreferenciákra) irányuló olvasás. A Déli Végek-trilógia esetében nem hozható létre olyan normaháttér, amely ne ütközne a történet valamely elemének funkciójával. Az ilyen jellegű töredezettség mentén a nem emberi és a materiális dimenziók azzal szembesítenek, hogy az értelmezhetetlenség nem értékinstancia, hanem a világunk idegen elemekkel való összekeveredésének tartozéka. A science fiction modern differenciálódása nincs tekintettel az irodalom esztétikai helyének fenntartására, olyan zónákról és terekről beszél, melyek inkább az emberi centrumok tudomány- és médiumközi szétjátszásában működnek közre.

Mindenesetre VanderMeernél úgy ér össze a kultúra lovecrafti horrorja és a modern biológiai sf poszthumanizmusa, hogy olyan jellegű ökoszintű problémafelvetéseket generál,¹⁴ melyekben azok, akik az eseményeket megélik, nem tudják, miként történik velük, ahogy az olvasó sem láthatja át a teljes univerzumot. Néhány funkció felismerésére természetesen van lehetőség, de sok az olyan elem, amely nem illeszthető be egy olyan képbe, amelynek minden szegmensét értjük. Ezzel a megoldással a fenti erővonalak sem kerülhetnek át identikusan a művilág határain, ami elméleti szempontból azt is jelenti, hogy a trilógia rétegzettségének leírásához egyfelől a populáris irodalom kategóriája szűkösnek bizonyul, az információszervezés részletei pedig másfelől heterogenizálják és felfüggesztik a weird-klisék automatikus alkalmazhatóságát. (A new weird pedig elég képlekeny ahhoz, hogy az értelmezők ennél a kategóriánál maradjanak. Csábító, de kényelmes megoldás.) A megközelítési útvonalak komplexitásának függvényében változhat a műfaji kód is. Ezért az olvasás a mű cselekménye közben tematikusan, de innen nézve pragmatikailag is egy lezáratlan kutatással szembesül.

13 Wolfgang ISER, *A fiktiiv és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ősvégyein*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 28.

14 Nem tértünk ki rá, de a trilógia inspiráló forrása a St. Marks National Wildlife Refuge volt, az USA egyik legrégebb vadrezervátuma Floridában.